

ОРОЛ ДЕНГИЗИ ҲАВЗАСИ ҲУДУДИДА ИҚЛИМ ЎЗГАРИШИ

*Ўзбекистон Экологик партияси Қорақолпоғистон республикаси
Тахياتош тумани кенгаши раиси: Г.Д.Генжеева*

Аннотация: Республикамиз мустақилликка эришгач, соғлом авлодни тарбиялаб ўстириш учун алоҳида аҳамият берилмоқда. Ёш авлоднинг ва умуман табиатнинг жонли қисмининг соғлом ўсиши табиатнинг жонсиз қисмини ташкил қилган ер, сув ва ҳавонинг тозалигига боғлиқдир. Шу сабабли мақолада экологик муҳитни соғломлаштиришга ва Орол денгизи муаммосига алоҳида эътибор берилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: геологик қатлам, антропоген омил, экстремал об-ҳаво, палеонтологик,

Орол денгизи ҳавзаси ҳудудида иқлим ўзгариши ХХ асрда ишлаб-чиқариш кучларини жадал суратлар билан ўсиши, табиий ресурслардан пала-партиш фойдаланиш, қишлоқ хўжалигини ривожланиши ва янги ерларни ўзлаштириш натижасида экологик мувозанат бузилиб, экологик танглик юзага келди. Экологик тангликлар ўз навбатида авж олиб, сайёрамизнинг баъзи минтақаларида экологик ҳаракатларни келтириб чиқарди. Экологик тангликнинг тинмай кучайиб бориши экологик муаммоларни келтириб чиқаради. Бундай экологик танглик ва халокатларни келтириб чиқарувчи иккита омил мавжуддир: 1. Биринчидан, ер сайёрамизни геологик қатламларини табиий ҳолда эволюцион тадрижий ҳаракатлари натижасида бориши. 2. Иккинчиси, антропоген омиллар. Инсонларни фаолияти билан боғлиқ бўлган жараёнлар. Биринчи омилдаги мураккаб геологик ҳаракатлар миллион йиллар давомида содир бўлса, иккинчи омил эса инсон фаолияти билан боғлиқ бўлиб қисқа муддатда содир бўлмоқда. Орол денгизи ҳавзаси ҳудудидаги иқлим ўзгаришларининг асосий сабабчилари асосан икки омилни эътироф этиш мумкин. Орол денгизи бир неча миллион йиллар аввал Каспий денгизи ва Қора денгиз билан биргаликда кўшилган, дунё океанининг бир қисми бўлган. Устюрт платоси ҳам ўша қадимий денгизнинг туби бўлган деса бўлади. Кейинчалик ер қобиғидаги тектоник ўзгаришлар натижасида юқорига кўтарилиб, Орол ва Каспий денгизлари ўртасида тўсик пайдо бўлган. Буни бугунги кунда Устюрт платосини палеонтологик ноёб топилмаларида, ашёларида намоён бўлмоқда. Қатламлар ва турли ётқизиклар таркибидаги бўр, гипс қатламлари буни исботлаб турибди. Уларнинг орасидан қадимий денгиз чиғаноқлари, ҳаттоки, миллионлаб йиллар аввал бу ерларда яшаган акулаларнинг тиш қолдиқлари топилмоқда. Умуман, Орол денгизи қадимда ҳам қуриб турган. Чунки денгиздан сув қочгач, бу жойдан қадимий

манзилгоҳлар топилгани қадимда ҳам Оролнинг қуригани, унинг ўрнида одамлар яшаганидан далолат бериб турибди. Устюрт платоси қатламларидан эса бугунги кунда сифатли гипс, оҳак, сода каби маҳсулотлар ишлаб чиқарилаётганини алоҳида таъкидлаб ўтиш зарур. Орол денгизи ёқасидаги қия қоялари бўйлаб йўл босар экансиз, йўлингизда қадимий қабристонлар учраб туради. Уларнинг аксарияти эрамиздан аввалги IV-V асрларга тегишли. Қабртошлардаги қадимий ёзувлар ҳам бундан далолат бериб турибди. Бугунги кунда дунёда содир бўлаётган глобал исиш ва унга ҳамроҳ климатологик ўзгаришлар мамлакат ҳаётининг аҳамиятли ижтимоий, иқтисодий ва экологик жиҳатларига таъсир қилувчи ёки таҳдид солувчи тарафлари мавжуд. Яқин келажакда ушбу вазият ёмонлашиши мумкин. Ўз навбатида, ўртача ҳароратнинг кўтарилиши жиддий салбий экологик оқибатларга олиб келиш эҳтимоли мавжуд. Иссиқ даврлар сони ошиб бориши сув ресурслари шаклланиши цикллари ўзгартирмоқда, экстремал об-ҳаво ҳодисалари, жумладан узоқроқ давом этадиган қурғоқчилик ва кучли ёғингарчиликка олиб келмоқда. Бундан ташқари, экотизимларда сув оқимининг табиий мўътадил бошқарилишига омил бўлган музлик ва қор захиралари ўртача ҳарорат ошишидан салбий таъсир қилиши, бунинг оқибатида вайронагарчиликлар бўлиши мумкин.

Ҳозирги вақтда кузатилаётган иқлимнинг глобал ўзгариши атроф-муҳитнинг турли компонентлари ва уларнинг алоҳида хусусиятларига, ижтимоий-иқтисодий тармоқларга таъсир етказмоқда.

Глобал исиш минтақадаги иқлимий шароитларни мураккаблаштириб, ёзги мавсумда - қурғоқчилик ва жазирамани кучайтирган, қишки қаҳратонни эса узайтирган. Орол бўйида Цельсий бўйича 40 даража иссиқдан ортиқни ташкил қилган кунлар икки бараварга ошган.

Глобал исиш оқибатида минтақада Орол денгизи ҳавзасининг дарёларини таъминлайдиган қор-музлик ресурсларининг майдони таназзулга учрамоқда ва қисқармоқда. Сўнгги ярим асрда Марказий Осиё тоғли музликлари учдан бир қисмдан ортиқ қисқарди. Қурғоқчилик тез-тез содир бўлмоқда, бунга глобал исиш билан бирга табиий сабаблар (иқлим, табиий сув оқимлар ва оқим шаклланиш ҳудудидан узоқлик) ва антропоген омиллар, жумладан сувдан фойдаланиш ва сувни истеъмол қилиш амалиётидаги салбий оқибатлар бўлиши мумкин. Бундай вазият айниқса, Амударёнинг ўрта ва қуйи оқимларида жойлашган, қурғоқчилик мамлакат бўйича ўртачадан кўпроқ бўладиган Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро ва Навоий вилоятлари каби маълум ҳудудларига хосдир.

Маълумотларга кўра, 1964 йили Оролнинг майдони 68,9 минг км кв. бўлган, ундаги сув ҳажми эса 1083 км кубдан ошганди. Сўнгги 50-55 йилда денгиздаги сув ҳажми 25 баравардан кўпроққа қисқарган. Сув сатҳи 39 метрга пасайган.

Қирғоқ чизиги юзлаб километрларга чекинган. Денгизнинг қуриган тубида Оролқум чўлига айланган 6 миллион гектарга яқин оқ туз майдонлари пайдо бўлган. Айти пайтда Оролдаги бир литр сув таркибида 250- 350 граммгача туз мавжуд. Океандаги шўр сувда (18-24 гр.) ҳам бундай эмас, аслида. Оролнинг қуриган қисми ўрнида ҳосил бўлган янги Оролқум саҳроси тобора бутун Оролбўйи минтақасига ёйилмоқда. Бу ердан ҳар йили атмосферага қарийб 100 миллион тонна чанг ва захарли тузлар кўтарилиб, қум бўронлари ва кучли шамоллар билан мазкур ҳудуддан анча олис 400 километрдан ортиқ узоқ бўлган минтақаларга ҳам тарқалмоқда.

Орол инқирозининг атроф-муҳит ва бу ерда яшаётган миллионлаб аҳоли ҳаётига ҳалокатли таъсирини, хусусан, пухта ўйланган, аниқ манзилли ва тегишли молиялаштириш манбалари билан таъминланган лойиҳаларни амалга ошириш орқали камайтириш бугунги куннинг энг муҳим вазифасидир.

Адабиётлар:

1. Т.Раҳимова, Р.Х.Аллабердиев. Перспективные засухоустойчивые растения для посева на осушенном дне Арала. Материалы международной конференции. Ташкент, 2018.
2. Ў.Набиев, М.Қаххорова, Д.Қориева. Қишлоқ хўжалиги, экологик муаммолар, Илмий ишлар тўплам. ТДПУ, Тош., 2002г.
3. Ў.А. НАБИЕВ Иқлим ўзгариши, унинг таъсирини тушуниш ва хавфли оқибатларини баҳолаш, Ўзбекистонда иқлим ўзгаришига мослашиш чоратадбирлари ва қўллаш чоралари, хорижий тажриба